
HUKUKİ BOYUT

Derleyen
Sanem BAYKAL

AB'DEN ÇIKMA – BREXİT'İN NEDENLERİ VE HUKUKİ ÇERÇEVE

A. Füsun ARSAVA*

Giriş

İkinci dünya savaşı sonundan itibaren Avrupa entegrasyonunun yegâne hedefi, derinleşme ve genişleme ile daha çok Avrupa olarak ifade edilmiştir. 6 devlet tarafından homojen bir birlik olarak oluşturulan AB aradan geçen süre içinde 28 üyeli bir birlik haline gelmiştir. AB'de entegrasyon kendine özgü bir yoğunluğa ulaşmıştır. AB düzenlemelerinin müdahale etmediği hemen hemen hiçbir alan kalmamıştır. Bugün için hukuk alanlarının büyük bir bölümünde AB hukuk bilgisi olmaksızın çalışma yapılması mümkün gözükmemektedir. Bu gelişme üniversitelerin eğitim programlarına yansıtılmış ve bağımsız bir Avrupa Hukuku bilim dalı oluşturulmasına yol açmıştır¹. AB'ne üyelikle bağlantılı olarak görülen siyasi istikrar, ama her şeyden önce ekonomik gelişme daha çok devletin AB'nin hukuk ve değerler sistemine katılma başvurusuna neden olmuştur². Kimi Avrupalı devletler AB ile resmi katılım müzakereleri yaparken, diğerleri de yoğun bir şekilde müzakerelere hazırlanmaktadır³; Türkiye ile 2005'te başlayan müzakereler sürdürülmektedir. İzlanda mali krize bağlı olarak şekli bir katılım başvurusu yapmıştır. Bu başvurusunu İzlanda 2015'te ülkenin ekonomik rehabilitasyonu ertesinde geri çekmiştir. AB'ne üye olmayan devletler değişik şekillerde AB ile yaptıkları bilateral anlaşmalarla AB ile bağlantı içindedir ve Avrupa iç pazarının yararlarından istifade etmektedir. Bu durum sadece EFTA

---

* Prof. Dr., Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi.

¹ Daniel Thym, *Zustand und Zukunft der Europarechtswissenschaft in Deutschland*, EuR 2015, s.67 vd.

² Andreas Voßkuhle, "Integration durch Recht" – Der Beitrag des Bundesverfassungsgerichts, JZ 2016, s.161 vd.

³ Karadağ 2010'dan itibaren, Sırbistan 2012'den itibaren ve Arnavutluk 2014'den itibaren resmi katılım adaydır.

üyeyi İsviçre için değil, Avrupa ekonomik alanının diğer üyeleri Norveç, Lihtenştayn ve İzlanda için de geçerlidir⁴. Söz konusu bu pozitif gelişme tarihi ışığında AB'den çıkma şimdiye kadar – geride kalan istisnalar dışında – hiçbir üye devlette ciddi bir tartışma konusu oluşturmamıştır (AB'nin yetki alanında daralma Grönland örneğinde görülmüştür. Grönland muhtariyet statüsü elde ettikten sonra AB'nin dışında kalma kararı almıştır. 1985'ten itibaren Grönland AB ile deniz aşırı ülke statüsü olarak nitelendirilen bir ilişki içindedir. Cezayir'in 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını kazanması ertesinde AB'nin Cezayir topraklarında yetki kullanması da sona ermiştir).

AB'den çıkma tartışmasının özellikle İngiltere gibi AB'nin ikinci büyük ekonomisini oluşturan bir devlette ortaya çıkması oldukça şaşırtıcıdır. Konuya yakından bakıldığında ancak yukarıda değinilen ve medyada sıkça vurgulanan pozitif gelişmenin İngiltere için söz konusu olmadığı, 2004'te gerçekleşen AB'nin 5.genişlemesi ile beraber (Doğu Avrupa ülkelerinin katılımını sağlayan) İngiliz ekonomisinin zora girdiği görülmektedir. Genişleme ve derinleşme bu tarihten itibaren tüm üye devletlerde tereddüde yol açmıştır. Entegrasyon projesinin gerçekleşmesinin iç pazara ilişkin yoğun yükümlülüklerin ve nadir olmayan bir şekilde tarihi nedenlerle hassasiyet taşıyan kimi ekonomik nitelikli olmayan yükümlülüklerin yerine getirilmesine bağlı olması projenin zaman içinde hızını kesmiştir (iç pazar gibi bir projenin değişen çerçeve koşulları nedeniyle hiçbir zaman tamamlanması mümkün değildir. Bununla beraber iç pazarın özünde gerçekleştiği kabul edilmektedir)⁵. Farklı hukuki yapılaraya sahip Avrupalı devletlerin bu kurallara tabî olması artan bir şekilde zorlaşmaya başlamıştır. Bu tablo 2005 tarihli Anayasa Sözleşmesinin tesadüfi olmayan şekilde Fransa'da ve Hollanda'da yapılan referandumlar sonucu akamete uğramasına ve bunun sonucu bir Reflexion sürecinin yaşanmasına yol açmıştır⁶. Lizbon Sözleşmesi 2009 sonunda Anayasa Sözleşmesinin bir versiyonu olarak yürürlüğe girmiştir. Lizbon Sözleşmesinin yürürlüğe girmesinin hemen ertesinde ekonomik ve bununla bağlantılı Euro krizi üye devletlerin AB'de ekonomik ağırlıklarının farklılaşmasına, manevi olarak çok sık olarak dile getirilen Avrupa dayanışmasının sıkı bir imtihandan geçmesine yol açmıştır⁷. Bu çerçevede iyi

---

⁴ Christine Kaddous, Zusammenarbeit zwischen der EU und Schweiz, bknz.: Armin Hatje/Peter Christian Müller-Graff (Hrg.), *Europäisches Organisations- und Verfassungsrecht* (EnzEur Bd.1), 1.Auflage 2014, §20.

⁵ bknz.: Udi Di Fabio, Zur Lage der Europäischen Integration, *ZSE* 13 (2015), s.457

⁶ Reflexion dönemi Şansölye Merkel'in dönem başkanlığı sırasında 2007'de yayınlanan Berlin Deklarasyonu ile sona ermiştir.

⁷ Das Solidaritätsprinzip in der Wirtschafts- und Währungsunion, bknz.: Peter Brandt (Hrsg.), *Verfassung und Krise*, Band 16, 2015, s.103 vd.

günlerde vurgulanan Avrupa dayanışmasının değişik nedenlerle kötü günleri de kapsayacak bir seviyeye ulaşmadığı görülmüştür. 2015 sonunda doğan mülteci sorunu bu izlenimi maalesef teyit etmiştir. Son yıllarda ilk kez çok sayıda AB üyesi AB üyeliği ile bağlantılı olarak ekonomik yükler ötesinde farklı yükler altına girdikleri duygularını yaşamaya başlamıştır. Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950'de yayınladığı deklarasyonda yer alan dayanışma gösterme yaklaşımından AB üyelerinin bugün hızla uzaklaştığı, dayanışmanın sadece sözlerle ifadede kaldığı görülmektedir. AB birbirini takip eden mali kriz, borç krizi, Euro krizi, anayasa krizi, Schengen krizi, mülteci krizi, Brexit krizi gibi krizlerle baş etmek zorunda kalmıştır. Bütün bu krizler AB yurttaşlarının AB'ne olan güvenini sarsmaktadır.

Bu tablo ışığında birçok üye devlette Avrupa entegrasyonunun amacı ve gidişatı tartışılmaya başlanmıştır. Büyük bir proje olan entegrasyon iç pazar tartışmaları döneminde olduğu gibi bugün de AB tarafından göz ardı edilemeyecek şekilde kimi üye devletlerin gündemindedir. AB entegrasyonun yararlarını açıklayan şekilde kendi reklamını yapmak zorundadır. Yapılacak tartışmalarda düşünülebilecek tüm alternatiflerin ele alınması gerekmektedir. Bunun anlamı tek taraflı olarak Avrupa entegrasyonunu sorgulamak değildir⁸. Kimi devletlerin AB'den çıkması bu nedenlerle reel bir tercih olarak geçerli kabul edilmektedir. AB'ne üyelik, bir Avrupalı devlet için hedef alınması gereken yegâne yol olarak görülmemektedir. Entegrasyon yanlılarının AB'den ayrılmaya karşı makul gerekçeler getirmesi gerekmektedir. AB'ne katılmak için olduğu gibi, AB'den ayrılmak için de ilgili devletin kendi yetkileri dahilindeki demokratik yollarla alınacak kararın yararlarını ve zararlarını değerlendirme olanağı vardır. AB'den ayrılmanın ne şekilde gerçekleşeceği Lizbon Sözleşmesi ile normatif bir düzenlemeye bağlanmıştır.

I – İngiltere'nin AB ile ilişkisi

Brexit konusunda yapılan değerlendirmenin İngiltere'nin AB ile ilişkisinin tarihi seyri ve Avrupa ile entegrasyon süreci ışığında yapılması gerekmektedir. İngiltere ikinci dünya savaşının hemen ertesinde doğan Avrupa entegrasyon hareketine devam eden dünya liderliği statüsü nedeniyle sıcak bakmamıştır. Daha sonra ekonomik nedenlerle İngiltere'de AB'ne katılma konusunda bir irade

---

⁸ AB'nin yetki kataloğu son on yılda ölçülü bir reflexion öngörülmeden arttırılmıştır (Alexander Thiele, *Verlustdemokratie - Die drei Verlustebenen der Demokratie*, 1.Auflage 2016, s.15 vd.); subsidiarite prensibi bu çerçevede rol oynamış, üye devletlerin entegrasyon iradelerinin devam edip etmediği dikkate alınmayarak subsidiarite prensibinin anlamı aşındırılmıştır.

ortaya çıkmış olsa da, AB'ne hiçbir zaman duygusal bir yakınlık hissedilmemiştir. AB İngiltere için sadece bir "çıkar" topluluğu olarak görülmüştür⁹. Churchill o zamanlar ve daha sonraki İngiltere başbakanı olarak 1946 tarihli ünlü Zürih konuşmasında Avrupa'nın birlikteliğini desteklemiştir¹⁰. Savaş sonrası yapılan bu etkili konuşmanın muhatabı olarak Churchill kıta Avrupa'sını ve özellikle Almanya'yı ve Fransa'yı almıştır; Robert Schuman da aynı şekilde 9 Mayıs tarihli ünlü deklarasyonunda başlatılan bu hareketin ilk planda düşman iki devlet olan Almanya ve Fransa arasında barış sağlamak için olduğunu vurgulamıştır¹¹. Egemenlik haklarının sınırlanması İngiltere bakımından o dönemde dünya liderliği statüsü ile bağdaşacak bir durum olarak kabul edilmemiştir. Savaştan kısa bir süre sonra kurulan Avrupa Konseyi'ne İngiltere'nin katılımı kararı, başlangıçta yapılan planlamalardan farklı olarak örgütün uluslararası karakterli kalmasına istinat etmiştir¹². İngiltere'nin 50'li yıllarda kurulan supranasyonal Avrupa topluluklarına Commonwealth'e istinaden katılmaması, İngiltere'nin dünya liderliğini kaybettiği o tarihte belli olsa da, yadırganmamıştır. İmparatorluk gelişmeler sonucu gücünü kaybetmeye ve ekonomik nedenlerle gitgide kendini taşıyamaz hale gelmiştir¹³. İngiltere'nin bu gelişmeler bağlamında yaptığı AET üyeliği başvurusu Fransız devlet başkanı Charles de Gaulle tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine İngiltere diğer Avrupalı devletlerle beraber 1960'da "intergovernmental" bir örgüt olarak European Free Trade Organisation'ı (EFTA) kurmuştur¹⁴. EFTA siyasi ve ekonomik başarısı itibariyle AET'nin gerisinde kalmıştır. İngiltere AET'ye ilk katılım başvurusunu 1961'de, ikinci başvurusunu 1967'de yapmıştır. İngiltere'nin ilk başvurusu gibi ikinci başvurusu da Fransız devlet başkanı Charles de Gaulle tarafından engellenmiştir. Charles de Gaulle'ün 1969'da siyasetten çekilmesi ertesinde yapılan üçüncü başvuru ekonomik olarak giderek güçsüzleşen İngiltere'nin 01.01.1973'te kuzey genişlemesi bağlamında AET'ye katılımını sağlamıştır.

AET'ye katılım İngiltere'de kısa bir süre sonra yapılan anketin ortaya koyduğu gibi herhangi bir heyecan yaratmamıştır. Ankete katılanların sadece

---

⁹ Alexander Thiele, (K)eine Herzenangelegenheit? *EuZW* 2011, s.929.

¹⁰ Alexander Thiele, *Europarecht*, 13.Aufl. 2016, s.12.

¹¹ Stéphane Beemelmans, Wege aus der europäischen Krise: den Stier bei den Hörnern packen, *ZSE* 13, 2015, s.473

¹² Guido Thiemeyer, *Europäische Integration*, 2015, s.49.

¹³ 1947'de Hindistan bağımsızlığını elde etmiştir. Bunu Yakın Doğu ve Afrika'daki sömürgelerini kaybetmesi takip etmiştir. 1962'den itibaren Karaib denizindeki sömürgeler bağımsızlıklarını kazanmıştır; bkz.: Peter Wende, *Das Britische Empire: Geschichte eines Weltreichs*, 2.Aufl. 2009, s.253 vd.

¹⁴ G.Brunn, *Die Europäische Einigung*, s.133 vd.

%31’i katılımı olumlu bulmuş, %34’ü doğru bulmamıştır¹⁵. 1974 Parlamento seçimlerinde İşçi Partisi adayı Harold Wilson seçim çalışmalarında Brüksel ile sadece derhal müzakere etme sözü değil, müzakere sonuçlarının referanduma sunulması sözü vermiştir¹⁶. Wilson seçilmesi ertesinde Brüksel’e taleplerini iletmış ve bu taleplerin kimileri Brüksel tarafından kabul edilmiştir. AET ile yapılan müzakereler İngiltere kamuoyunda büyük bir başarı olarak lanse edilmiştir¹⁷. İngiltere’de Avrupa şüphecilerinin sayısı bu nedenle ve başarılı bir “evet” kampanyası sonucu önemli ölçüde düşmüştür. Referandumdan kısa bir süre önce yapılan anketler bu sayının %21’lere düştüğünü göstermiştir. 1975’te yapılan referandumda İngilizler büyük bir çoğunlukla AET’de kalmayı kabul etmiştir. AET ile olan ilişkiler Margaret Thatcher’in 1979’da başbakan olmasıyla zorlanmaya başlamıştır. Margaret Thatcher Referandumda “evet” kampanyasını desteklemiş ve hatta seçim çalışmalarına katılmıştır¹⁸. Bununla beraber Thatcher geriye dönük değerlendirmelerinde bunun bir hata olduğunu açıkça ifade etmiştir. İngiltere’nin ekonomik durumu 80’li yılların başından itibaren önemli ölçüde zor duruma girmiştir ve sanayi ülkesi olarak sınırlı ölçüde AET’nin tarım sübvansiyonundan yararlanmışır. AET ile yapılan katılım müzakerelerinde Edward Heath sanayi devleti olan İngiltere için bütçeye ilişkin olarak özel yararı olan bir düzenleme elde edememiştir. Margaret Thatcher 1984’te ünlü “I want my money back” sloganı ile bugüne kadar geçerli olan “Brittenrabbat”ı (İngiltere indirimini) AET’den elde etmeyi başarmıştır. İngiltere’ye buna göre yegâne AET üyesi devlet olarak yaptığı mali katkının büyük bir kısmı iade edilmektedir. Sadece mali konular için değil, diğer konular çerçevesinde de İngiltere AET ile ilişkilerinde özel roller talep etmeye devam etmiş, takip eden entegrasyon adımlarından uzak durma gayreti içine girmiştir. Maastricht anlaşması bağlamında sosyal politika alanında entegrasyon yanı sıra parasal birliğe katılım, Lizbon Sözleşmesinde kimi bazı alanlar yanı sıra Temel Haklar Şartı konusunda özel haklar elde etmiştir. İngiliz imparatorluğunun zamanında dünya politikasında oynadığı rolü bu kez İngiltere AB seviyesinde oynamak istemiştir. Mali, Euro ve mülteci krizi İngiliz halkı nezdinde AB ile ilişkilerin yeniden sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Muhafazakâr parti mensubu başbakan David Cameron 2015 seçim kampanyasında oldukça maharetli bir tutum sergilemiştir. Kampanya esnasında AB ile yeniden

¹⁵ Vaughne Miller, *The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum*, Briefing Paper No. 7253, 13 July 2015, s.19.

¹⁶ Brexit bağlamında David Cameron’un tutumunun da bu paralelde olduğu görülmüştür, bkz: Andrew Marr, *A History of Modern Britain*, 2007, s.327.

¹⁷ Andrew Marr, *ibid*, s.348.

¹⁸ Andrew Marr, *ibid*, s.349.

müzakere edileceği ve bunun sonucu olarak bir referandum yapılacağı sözü vermiştir. Cameron işçi partisi Harold Wilson'un zamanında sergilediği politikaya istinat eden bu tutumu ile muhalefetin rüzgârını arkasına alarak AB'yi eleştirenleri kendi yanına çekmeyi ve 2015 Avam Kamarası seçimlerini kazanmayı başarmıştır.

İngiltere ve AB arasında yapılan yeni müzakerelerin 2016 Şubat sonunda Brüksel ve Londra arasında mutabakatla geçici olarak tamamlanması ile birlikte, başlangıçta başarılı olarak görülen yöntemin ne tür problemlere yol açabileceği zamanla ortaya çıkmaya başlamıştır. Herşeyden önce 1975'de olduğu gibi müzakere sonuçlarının İngiliz halkı tarafından ne ölçüde kabul edileceği tahmin edilememiştir. 2015 Haziranında yapılan anketlerde halkın %60'ı AB'de kalmaya ilişkin bir tutum ortaya koymuştur. Yıl içinde ancak AB'den ayrılmak isteyenlerin sayısında sürekli artış olmuştur. 1975'deki durumdan farklı olarak AB ile yapılan müzakere sonuçları kamuoyu ile tam paylaşılmamıştır. 1975'in tersine bu kez "hayır" kampanyası "evet" kampanyasının gerisine düşmemiştir (bu gelişmelerde Londra'nın sevilen belediye başkanı da AB'den çıkma yanlısı bir tutum sergilemiştir). Avrupa şüpheçileri 1975'teki durumdan farklı olarak sadece İngiltere'de bulunmamaktadır. Doğu genişlemesi çerçevesinde AB'ne katılan kimi üye devletlerde de aynı şekilde bir gerginlik bulunmaktadır. AB üye devletlerin özel isteklerini AB entegrasyon yaklaşımından tam olarak vazgeçmeksizin belli bir sınıra kadar karşılamak imkanına sahiptir. AB'nin çok sayıdaki talepler karşısında entegrasyon yaklaşımından uzaklaşmadan yeni müzakerelerin üstesinden gelmesi zor gözükmektedir.

II – AB'den çıkma hakkının tarihi gelişimi

AB'den çıkma siyasi olarak birkaç yıldan beri ciddi tartışmalara neden olsa da, hukuk teorisinde konu eskiden beri tartışılmaktadır¹⁹. Şekli bir çıkış hakkı ne orijinal Avrupa Ekonomik Toplulukları anlaşmalarında, ne de daha sonraki AB anlaşmalarında öngörülmüştür. AB'den çıkış konusu kasten açık bırakılmıştır. AKÇT anlaşması çıkış hakkıyla ilgili düzenleme getirmemesine karşın anlaşmanın 50 yıl için yapıldığını kabul etmiştir. AB anlaşmasının 53.maddesinde anlaşmanın sürekli karakterli olduğuna ilişkin olarak öngörülen hüküm çıkış ile ilgili düzenleme içermemekle beraber, bu hükmün AB'den çıkışı engellediğini

---

¹⁹ Heinhard Steiger, *Staatlichkeit und Überstaatlichkeit*, s.132; Gert Meier, Die Beendigung der Mitgliedschaft in der Europäischen Gemeinschaft, *NJW* 1974, s.391 vd.; Arved Waltemathe, *Austritt aus der EU – sind die Mitgliedstaaten noch souverän?*, 2000.

savunanlar bulunmaktadır²⁰. AB'den açık bir çıkış hakkının tanınması, AB hareketinin öncüleri olan elitlerin derinleşme ve genişleme olarak tanımladıkları entegrasyon yaklaşımına uygun düşen bir durum değildir. Hukuken buna karşılık çıkma hakkı tartışmaları gündemden hiç düşmemiştir. Anlaşmada açık bir düzenlemenin olmaması nedeniyle çıkma hakkının hukuki dayanağı ve bununla bağlantılı koşullar çıkma hakkı bağlamında ele alınan konular arasında yer almaktadır²¹. Bu çerçevede tartışılan bir husus da AB'nin hukuki karakteridir. "Intergouvernementalist"ler uluslararası hukukun genel kurallarına atıfta bulunurken ve bu yaklaşıma uygun olarak her bir üye devletin tek taraflı çıkış hakkını belli koşullar altında kabul ederken, "supranasyonalist"lerin bir kısmı AB'nin henüz federal devlet eşiğini aşmamış olması nedeniyle AB'den çıkma olanağını prensip olarak kabul ederken, diğer kısmı AB'den çıkmayı reddetmektedir.

AB Hukukunda üye devletler anlaşmaların efendisi olarak kalmaktadır. Bununla beraber bu görüşün temsilcileri AB'den çıkmanın zorunlu olarak üye devletlerin uzlaşması koşuluna bağlı olduğunu vurgulamaktadır²². Çıkma hakkına ilişkin olarak AB'nin federal devlet ve devletler konfederasyonu arasındaki özel yeri bu şekilde açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu konuya ilişkin şimdiye dek yargısal bir prosedür işletilmemiştir²³. Zaman içinde supranasyonalistlerin görüşü ağırlık taşıyan görüş olarak kabul edilmiştir²⁴. Bu tablo Avrupa Topluluklarının (bugünkü AB) spesifik karakteri muvacehesinde onun genel uluslararası hukuktan farklı kurallara göre değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Siyasi irade sonucu olarak tüm anlaşma değişikliklerinde AB'den çıkma hakkı konusu açık bırakılmıştır. Bu nedenlerle çıkma hakkının ilk kez anayasa sözleşmesinde öngörülmesi ilk bakışta şaşırtıcı gelmiştir. Özellikle Valéry Giscard d'Estaing gibi Avrupa fanatığı bir politikacının başkanlığını yaptığı Avrupa Konvansiyonunda konunun anlaşma metnine alınması yadırganmıştır. Konvansiyon çalışmalarında çıkma hakkının şeklen anayasa sözleşmesine alınması siyasi olarak riskli görülmemiştir. Şimdiye dek söz konusu olan başarılı entegrasyon süreci nedeniyle bir üye devletin yakın bir gelecekte çıkma hakkını

---

²⁰ bkz.: Thomas Bruha/Carsten Nowak, Recht auf Austritt aus der Europäischen Union, *AVR* 42 (2004), s.1,3 vd.

²¹ Juli Zeh, Recht auf Austritt? *ZEUS* 2004, s.190.

²² Georg Erler, Das Grundgesetz und die Öffentliche Gewalt internationaler Staatengemeinschaften, *VVDStR* 18 (1960), s.7, 18.

²³ Federal Alman anayasa mahkemesi Maastricht kararında açık bir pozisyon ortaya koymamıştır (bkz.: BVerfGE 89,155,190; Thomas Oppermann/Claus Dieter Classen/Martin Nettesheim, *Europarecht*, 6.Aufl. 2014, §42, Rn.40.

²⁴ Christian Calliess, bkz.: Christian Calliess/Mattias Ruffert, *EUV/AEUV*, 4.Aufl. 2011, Art.50 EUV, Rn.2

kullanacağı ihtimal dahilinde düşünülmemiştir. 10 devleti kapsayan doğru genişlemesinin tamamlanmış olması da bir rahatlık atmosferi yaratmıştır. Bunun ötesinde çıkma hakkı ile ilgili normun baştan itibaren ölü doğan bir norm olduğu, sadece sembolik bir anlam taşıdığı, süper Avrupa devletine karşı Avrupa şüphelilerinin korkularının AB'den çıkma hakkı düzenlemesi ile bertaraf edileceği, çıkma hakkı ile ilgili düzenlemenin anayasa tasarısında öngörülen büyük entegrasyon adımlarını daha kolay meşrulaştıracağı, devletlerin anlaşmalarının efendisi kalma iradelerinin bu düzenleme ile tatmin edileceği, AB üyesi kalmak isteyen devletlerinin iradelerinin bu hüküm üzerinden hergün tazeleneyeceği, bu şekilde AB'nin meşruiyetinin güçleneceği, AB'den ayrılma yerine kolay bir yol olarak AB üyeliğine devam eden üye devletlerin bu hüküm üzerinden tam olarak entegrasyona hizmet etmeye hazır olduklarını teyit edecekleri bu çerçevede hareket noktası olarak alınan düşüncelerden bazılarıdır.

Bu görüşler Anayasa Konvansiyonunun literatürdeki farklı görüşlere karşın sonuç olarak neden kapsamlı ve herşeyden önce tek taraflı bir çıkma hakkını kabul ettiğini açıklamaktadır²⁵. Anayasa Sözleşmesinin I-60 maddesine göre her üye devletin anayasa hükümlerine göre herhangi bir gerekçe gereksiz AB'den ayrılma kararı alabilmesi kabul edilmiştir. Konvansiyon başkanlığı bu norma ilişkin açıklamalarında tek taraflı çıkış hakkının açık bir düzenleme olmaksızın esasen eskiden beri mevcut olduğunu vurgulamıştır. Yeni düzenleme konvansiyon başkanlığının görüşüne göre asgari kısmen mevcut olanı deklare etmektedir. Başkanlığın bu görüşü hukuken doğru değildir. Başkanlık muhtemelen fiili çıkış olasılığı muvacehesinde hukuki belirsizliğe yol açacağını bildiği bu açıklamayı Avrupa şüphelilerini muhatap olarak yapmıştır. Tek taraflı olarak şekli çıkma hakkı ilk kez normatif olarak düzenlenmiştir. Anayasa Sözleşmesinin akamete uğramasından itibaren artan Avrupa şüpheliliği nedeniyle çıkış hakkının reform sözleşmesinden çıkarılması hiçbir şekilde ciddi bir tartışma konusu oluşturmamıştır. Anayasa Sözleşme tasarısının I-60 maddesi değişikliğe uğramadan Lizbon Sözleşmesine alınmıştır²⁶. Aktüel gelişmeler nedeniyle artık ölü bir normdan söz etmek mümkün değildir.

---

²⁵ Matthias Pechstein, Mitgliedschaftsordnung der EU, bkz.: Armin Hatje/Peter Christian Müller-Graff (Hrsg.), *Europäisches Organisations- und Verfassungsrecht* (EnzEur Bd.1), 1.Auflage 2014, §.15, Rn.15.

²⁶ Christian Calliess, bkz.: Christian Calliess/Mattias Ruffert, *EUV/AEUV*, 4.Aufl. 2011, Art.50 EUV, Rn.1.

III – Çıkma hakkının şekillendirilmesi

Lizbon Anlaşmasının 50.maddesinde düzenlenen çıkma hakkı madde hükmünde üç bölüm olarak düzenlenmiştir: tek taraflı çıkma hakkı (1.fıkra), çıkma prosedürü (2-4.fıkralar); yeniden katılma hakkı (5.fıkra), çıkma hakkının sonuçları (3.fıkra). Bu üç konu Brexit referandumu bağlamında iki ayrı tartışmaya yol açmıştır. Bunlardan biri İngiliz halkının AB'yi terk etme kararının ne şekilde gerçekleştirileceği, diğeri ise AB'nin reformudur. İki tartışma analitik nedenlerle birbiri ile bağlantılıdır²⁷.

1. Tek taraflı çıkma hakkı (AB anl., md.50, fıkra 1)

AB anlaşmasının 50.maddesine göre her bir üye devlet kendi anayasa düzenlemelerine göre Birlikten ayrılma kararı alabilir. Bu norm açık olarak ifade edilen tek taraflı bir ayrılma hakkı içermemektedir. Bu hüküm ulusal seviyede karar alınması ile sınırlı beyanı bir içerik taşımaktadır. Normun oluşum tarihçesi de bu yorumu desteklemektedir. Normun içeriği müzakerelerde kimse tarafından sorgulanmamıştır. Normun dil olarak açık olmamasına Anayasa Konvansiyonu'nun normun gelecekte bir rol oynayacağını varsaymaması neden olmuştur.

a – Ulusal anayasa hukuku

Bir üye devletin AB'den nasıl çıkacağı konusunun kendi anayasasının usul ve maddi hukuk koşullarına göre ele alınması gerekmektedir. AB'den çıkma kararı ile ilgili bir yetki örneğın Federal Alman anayasasında (GG) açık bir şekilde düzenlenmemiştir. Bu nedenle genel hukuk prensiplerine göre konunun ele alınması gerekmektedir. GG'in bu çerçevede entegrasyonun dayanağı olarak kabul edilen 23.maddesi, 1.fıkrası muvacehesinde Lizbon Anlaşmasına ilişkin uygun bulma kanunu ortadan kaldıran şekli bir AB'den ayrılma kanununun Parlamento tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Lizbon Sözleşmesinde sözleşmede öngörülen prosedürü harekete geçirecek çıkma iradesinin açıklanması bu çerçevede atılacak ilk adım olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ulusal anayasa muvacehesinde uygun bulma kanununun ortadan kaldırılması Lizbon düzenlemesini aşan bir tasarruf olarak mütalâa edilmektedir. Anlaşmada öngörülen AB'den çıkma olanağının iç hukukta etki doğurması her ne kadar uygun bulma kanununun ortadan kaldırılması ile mümkünse de, bu sonuç AB hukukunun bir gereği değildir.

---

²⁷ bkz.: Hartmut Marholdt, vom Brexit-votum zum Bratislava-Prozess, die EU-27 sucht nach Reformansätzen, *Integration*, 40.Jahrgang, 1/17, s.131 vd.

İç politikada ve dış politikada AB'den çıkma bildiriminin doğuracağı ciddi sonuçlar nedeniyle, bu bildirim münhasıran dış politikadan sorumlu hükümetin inisiyatifine bırakılması doğru gözükmemektedir²⁸. Bu nedenle Federal Almanya bakımından Federal Meclis yanı sıra Eyalet Meclisinin de uygun bulacağı şekli bir çıkma kararının alınması, daha sonra yürütmenin devreye girmesi doğru olan yöntem olarak değerlendirilmektedir. Her iki organın prosedüre katılımı AB anlaşmasına taraf olmak ve anlaşmadan ayrılmak için gerekli görülen paralelliği temin edilecektir. GG'in 23.madde, 1.fıkra, 3.cümlesi ayrılma konusunu doğrudan düzenlemese de, AB'den ayrılmanın önemi nedeniyle anayasa değişikliklerine paralel olarak gerek Federal Mecliste, gerekse Eyalet Meclisinde 2/3 çoğunlukla ayrılma kararının alınması gerekecektir. Ayrılma kararı GG 59.madde, 1.fıkraya göre devlet başkanı tarafından Avrupa Konseyi'ne bildirilecektir. Bildirim devlet başkanını temsilen hükümet başkanı tarafından da yapılabilir. Böyle bir ayrılma kararının ne ölçüde anayasa hukukuna göre caiz olacağı ayrı bir değerlendirme konusudur. Ayrılma kararının Almanya'nın birleşik bir Avrupa için AB'nin gelişiminde işbirliğini öngören GG 23.madde, 1.fıkrası ve anayasanın dibacesinde birleşik bir Avrupa'nın anayasa hukuku bakımından taşıdığı özel önemi vurgulayan ifadesi ışığında tereddüt yaratacağı şüphesizdir. AB üyeliği keyfi ayrılma hakkı kabul etmeyen GG muvacehesinde bir entegrasyon görevidir²⁹. Diğer taraftan AB'ne üyelik 23.maddede açık şekilde formüle edilen koşullara bağlanmıştır. Bu koşullara AB'nin uyması gerekmektedir. AB'nin buna göre demokrasi, hukuk devleti, federatif prensibe ve dayanışma prensibine saygı göstermesi ve GG'e özünde benzer bir temel hak teminatı sağlaması gerekmektedir³⁰. AB'nin gereklilikleri yerine getirmemesi durumunda, AB'den ayrılma olasılığı doğabilecektir. Maastricht kararının tersine (BVerfGE 89, 155). Lizbon kararında Federal Alman anayasa mahkemesi GG'de öngörülen entegrasyon görevi ve entegrasyonun sınırları arasındaki ilişkiyi açık ve isabetli bir şekilde ortaya koymuştur (BVerfGE 123,267,346 vd.).

Değişikliğe uğrayan AB anlaşmasının dayanaklarının değişmesi sonucu GG'in 23.maddesi, 1.fıkrasında yer alan strüktür teminatı teşkil eden koşullarla uyumun kaybedilmesi olasılığı da bulunmaktadır. Böyle bir durumda uygun bulma kanunu anayasaya aykırı düşecektir ve geçersiz kabul edilecektir³¹. Anlaşma değişiklikleri üye devletlerin hepsi tarafından onaylanmadığı takdirde yürürlüğe girmemektedir. Anayasa mahkemesi için

---

²⁸ Rudolf Streinz, bkz.: Rudolf Streinz, *EUV/AEUV*, 2.Aufl. 2012, Art.50 EUV, Rn.4.

²⁹ Frank Schorkopf, bkz.: *Bonner Kommentar*, Art.23, Rn.30, 33.

³⁰ Frank Schorkopf, bkz.: *Bonner Kommentar*, Art.23, Rn.42 vd.

³¹ Frank Schorkopf, bkz.: *Bonner Kommentar*, Art.23, Rn.90

AB tasarruflarının geçerliliği bakımından strüktür teminatı teşkil eden kriterler ölçü oluşturmaktadır. AB'nin sınırlı yetki prensibini ve üye devletlerin anayasalarındaki temel normları içeren ulusal kimliğe saygı prensibini tasarruflarına esas alması gerekmektedir. Münferit ultra vires tasarruflar veya anayasal kimliğe saygı prensibinin ihlâli şüphesiz AB'den çıkma gerekçesi oluşturmaz. AB'den çıkmanın meşruiyeti ancak GG 23.maddede zikredilen strüktürel prensiplerin AB tasarruflarıyla, AB'nin yetkisini aşar şekilde sürekli ihlâli durumunda kabul edilebilir.

İngiltere yazılı bir anayasası olmaması nedeniyle AB'den çıkmak için esasa (maddi hukuka) ilişkin kriterlere sahip değildir³²; bu tür kriterler oluşturmak için İngiltere şüphesiz prensip olarak karar verme olanağına sahiptir. İngiltere'de gerçekleştirilen referandum hukuken doğrudan bağlayıcı sonuçlar doğurmamaktadır. İngiltere'nin yaklaşımına göre egemen olan parlamentodur. İngiliz halkının referandumla ortaya koyduğu AB'den çıkma iradesinin, yukarıda verilen Federal Almanya örneğinde olduğu gibi Parlamento tarafından hukuken bağlayıcılığı temin edecek şekilde onaylanması gerekmektedir. AB'den çıkmaya ilişkin bildirim bu prosedür ertesinde Kraliçe yahut hükümet tarafından Avrupa Konseyi'ne yapılması gerekmektedir.

İngiltere'deki gelişmeler bu yönde olmuştur. 23 Haziran 2016'da yapılan referandumda halkın %51.9 oyları ile AB üyeliğinden ayrılmak yönünde tercihini belirtmiş olmasına karşın AB'den ayrılmak için referandum sonucunun tek başına yeterli olmadığı, bu sonucun parlamentonun onayına sunulması gerektiği kabul edilmiştir. Hükümetin bu çerçevede yapmış olduğu temyiz başvurusu yüksek mahkeme tarafından reddedilerek, AB'den ayrılmaya ilişkin sürecin başlaması için parlamentonun yetki kanunu çıkarması gerektiği kabul edilmiştir. Kararda öne çıkan bir ayrıntı da İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda parlamentolarında Brexit ile ilgili bir karar alınmasına gerek olmadığına hükmedilmesidir. Böylece İskoçya ve Kuzey İrlanda, büyük oranda AB'de kalma yönünde oy vermiş olmalarına rağmen, Brexit'e kendi parlamentolarında hayır deme imkânına sahip olmamıştır. İskoçya'nın yeniden Britanya'dan ayrılma yoluna gidip gitmeyeceği şu an için belirsizliğini korumaktadır. İngiliz

---

³² Brexit referandumu, AB'den çıkmak için yapılan ilk referandum örneğidir. Ancak, AB'ne katılım için referandum yapan ülkeler olduğu gibi (Norveç), AB anlaşması değişiklikleri bağlamında referandum yapan AB üyesi devletler de vardır (Hollanda, Fransa, İrlanda ve diğer örnekler için bkz.: Wolf.J-Schünemann/Franziska Petri, Euroskeptiker in der Referendumsoffensive-Das Brexit-Votum und die neuer Bedeutung offensiver Misstrauensreferenden für das europäischen Integrationsprozess, *Integration*, 40 Jahrgang 2017, s.110 vd.

hükümeti Britanya'nın ayrılma sürecini başlatacak 50.maddenin işletilmesi yetkisinin hükümete devredilmesi yetkisini öngören yasa tasarısını 26 Ocak 2017'de parlamentoya sunmuştur. Parlamentoda yapılan oylamada hükümete AB'den ayrılma müzakerelerine başlama yetkisi verilmiştir. Yasa Avam Kamarasında 122'ye karşı 494 oyla kabul edilmiştir. Yasa tasarısının Lordlar Kamarasında da kabul edilmesi ertesinde hükümet 12 maddelik bir AB'den ayrılma stratejisi belirlemiştir. Brexit ertesi Britanya'nın AB kurumlarından ve bütçeden çekilmesi ve AB hukukunun Britanya'daki geçerliliği konularının yanı sıra, ticari ilişkilerin müzakere edilmesi gerekmektedir. Britanya mal ve hizmet ticaretinin yarısına yakını AB ile yapması nedeni ile üyelikten çıkış sonrası için ticari ilişkilerin düzenlenmesi kritik şekilde önem taşımaktadır. Britanya'nın almış olduğu AB'den çıkış kararı özellikle dış ticarete bağımsız bir politika izlenmesinin önünü açacaktır; ancak Britanya'nın bugün AB'nin 60'mın üzerinde devlet ve devlet grubu ile imzaladığı ticaret anlaşmalarından ayrılması söz konusu ülkelerle yeni anlaşmalar imzalamak için tekrar müzakere etmesini gerektirecektir. Yasa tasarısının parlamentodan geçmesine bağlı olarak Britanya 29 Mart 2017'de üyelikten çıkmak için resmen AB'ye başvuru yapmıştır. Başbakan Theresa May AB'nin Lizbon anlaşmasının 50.maddesi uyarınca düzenlenen altı sayfalık ihbar mektubunu Brüksel'e göndermiştir (Britanya AB Büyükelçisi Tim Barrow mektubu AB Konsey başkanı Donald Tusk'a elden teslim etmiştir). Theresa May gönderdiği mektupta Britanya ile AB arasında güçlü bağların devam etmesi gerekliliği bağlamında, soğuk savaşın bitiminden beri en kırılgan durumda olduğuna işaret ettiği güvenlik alanında AB ile özel bir ortaklık kurulmasının, Britanya'da yaşayan 3 milyon AB vatandaşı ile AB'de yaşayan 1 milyondan fazla Britanyalının karşılıklı korunmasının önemine vurgu yaparak, çıkış müzakereleri ile gelecekteki ilişkinin şeklini belirleyecek müzakerelerin paralel yürütülmesini talep etmiştir.

AB kendisine dış ilişkiler çerçevesinde geçerli bir çıkış bildirisi yapıldığı takdirde ulusal seviyede gerekli prosedürün gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini denetleme konusu yapmamaktadır. Tek taraflı, ancak doğrudan hukuki sonuç doğurmayan, kabul gereksinimi olan bildirim AB anlaşmasının 50.madde, 2.fıkrasında öngörülen iki (2) yıllık süre içinde tek taraflı olarak geri alınması mümkündür. AB anlaşmasının 50.madde hükmünden AB'den çıkmak isteyen devletin tek taraflı olarak bu bildirimini geri alma hakkını sınırlayan bir sonuç çıkarılmamaktadır.

b - Çıkma hakkı ile bağlantılı olarak Birlik hukukunun öngördüğü koşullar

AB anlaşmasının AB'den çıkma ile ilgili 50.madde 1.fıkra hükmünde üye devletlerin AB'den çıkışlarının kabul edilmesi ile ilgili bir koşul öngörülmemiştir. Söz konusu hükme göre ne spesifik bir gerekçelendirme gereksinimi, ne de özel bir önprosedür öngörülmüştür. Literatürde de çıkış bildiriminin bir koşula bağlı olmadığı kabul edilmektedir³³. AB anlaşmasının sürekli karakterini vurgulayan 53.madde ve daima daha sıkı birlik amacı ve AB'nin entegrasyon amacı muvacehesinde bu denli kapsamlı bir tek taraflı çıkış hakkının öngörülmesi şaşırtıcıdır. Entegrasyon iradesini kaybetmiş devletlerin Birlik içinde kalmaya zorlanmaması doğru bir yaklaşım olmakla beraber, çıkış hakkının AB anlaşmasında hiçbir koşula bağlanmaması da yadırganmaktadır. AB anlaşmasının 50.madde, 1.fikrasının Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin bu bağlamdaki hükmünün gerisinde kaldığı görülmektedir. Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 56.made, 2.fikrasına göre, bir anlaşmayı feshi ihbar etmek isteyen devletin bu iradesini diğer taraf devletlere aşgari 12 ay önce bildirmesi gerekmektedir. Oysa AB anlaşması 50.madde, 1.fıkra bu çerçevede herhangi bir ön bildirim öngörmemektedir. Bununla beraber kural olarak AB'den çıkmak isteyen üye devletin AB'de kalmasına ilişkin gayretleri baştan akamete uğratmamak için Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 56.madde, 2.fikrasında öngörüldüğü gibi bir önprosedürün gerçekleştirilmesi gerekliliği kabul edilmektedir. Ön bildirimden itibaren işleyen süreçte şekli çıkışı önlemeye matuf müzakereler ve danışmalar cereyan edecektir. Nisan ayının son haftası İngiltere Başbakanı Theresa May ile AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker buluşmuştur. Buluşma sonrası Londra'dan gelen resmi açıklamada yapıcı bir toplantı gerçekleştirildiği, May'in AB ile güvenlik alanında derin ve özel bir ortaklık kurmak isteği bildirilmiştir. İngiltere'nin gerek 1975'de önlene AB'den çıkışı, gerekse bugün gündemde olan AB'den çıkış iradesi bağlamında AB ve İngiltere arasında AB anlaşmasının 50.madde muvacehesinde bir mükellefiyet söz konusu olmasa da ön müzakereler cereyan etmiştir. Normatif duruma uygun olmayan bu durum literatürde AB'den çıkış hakkının yazısız bir takım sınırlamalara tabî olduğu görüşünün ortaya atılmasına neden olmuştur. Örneğin Juli Zeh, Birliğe sadakat prensibinden hareketle bu zımni sınırlamaları AB üyesi devletlerin anlaşmadan doğan sorumluluklarını yerine getirme ve anlaşma amaçlarına

---

³³ Christian Calliess, bkz.: Christian Calliess/Mattias Ruffert, *EUV/AEUV*, 4.Aufl. 2011, Art.5 EUV, Rn.3.

aykırı davranmama mükellefiyetine istinat ettirmektedir³⁴. Peter Gussone aynı şekilde AB'den çıkışın ancak dayanışma prensibi ışığında tüm uzlaşma olanaklarının tüketilmesinden sonra kabul edilebileceğini görüş olarak temsil etmektedir³⁵. Bu yaklaşımlar çatışan anlaşma hükümlerinin uzlaştırılmasına matuf yorum yöntemini anımsatmaktadır.

Bu yaklaşımlara Avrupa hukuku muvacehesinde itiraz edilmesi mümkün olmasa da, bu yaklaşımların AB'den tek taraflı çıkış hakkını normatif olarak sınırladığını kabul etmek mümkün değildir. Juli Zeh dahi bu çerçevede sadece hukuk teorisi ve pratiğine atıfla yetinmektedir. Sorun teşkil eden husus Birliğe sadakat ve dayanışma prensibinin muğlak olması değil, AB üyesi devletin AB'den çıkarak AB hukukundan doğan mükellefiyetlerden kurtulma iradesidir. Bu çerçevede AB üyesi devletlerin anlaşma amaçlarına ters düşen tasarruflarda bulunmama yükümlülüğü ile AB'den çıkma iradesini ortaya koyarak anlaşmadan doğan mükellefiyetlerden kurtulma iradesini ortaya koyan devlet arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. AB'den çıkma iradesini ortaya koyan devletin AB'nin mevcudiyeti için özel bir sorumluluk taşıdığı ileri sürülemez. Gussino tarafından ileri sürülen uzlaşmak için tüm olası olanakların tüketilmesi ertesinde "ultima ratio" yöntem olarak AB'den çıkış prosedürünün işletilmesi yaklaşımı, 50.maddede açıkça böyle bir mükellefiyetin öngörülmemesi nedeniyle kabul görmemektedir. AB'den çıkma iradesine sahip üye devlet AB'nin mevcudiyetinin korunması bağlamında özel bir sorumluluk taşımamaktadır.

2 – AB anlaşmasının 50.madde, 2-4 fıkralarında öngörülen çıkış prosedürü

AB anlaşmasının 50.maddesi hükümlerine göre Avrupa Konseyi'ne çıkış bildirisinin yapılması ertesinde Avrupa Konseyi çıkışla ilgili anlaşma müzakerelerine esas alınacak yönlendirici kuralları belirler. 31 Mart 2017 tarihinde Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk tarafından bu bağlamda Brexit müzakereleri ilkeleri açıklanmıştır. Taslak niteliğindeki bu belge üye devlet hükümetleri tarafından incelenerek görüşler Konsey başkanlığına sunulmuştur. 29 Nisan 2017'de Brüksel'de yapılan Britanya Başbakanı Theresa May'ın davet edilmediği zirvede Brexit müzakerelerinde izlenecek yol haritasında mutabakat sağlanmıştır. Zirve öncesinde 27 üye devlete

³⁴ Juli Zeh, Recht auf Austritt, *ZEuS* 2004, s.193.

³⁵ Peter Gussone, *Das Solidaritätsprinzip in der Europäischen Union und seine Grenzen*, 2000.

birlikte hareket etme çağırısında bulunan Tusk, Britanya ile “yakın ve güçlü ilişkiler” kurmanın AB’nin çıkarına olduğunu belirtirken, “ancak geleceği konuşmadan önce geçmiş sorunların ortadan kaldırılması gerektiğine” dikkat çekerek yol haritasına göre Britanya’nın önce AB’den ayrılmasının gerektiğini, sonra AB ile ilişkilerin nasıl ele alınacağına müzakere edileceğini, paralel müzakerelerin yapılmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır. Kural olarak AB’ne üyelik bir anlaşma ile sona erer. AB’nin karmaşık entegrasyon yapısı itibariyle anlaşma ile çıkışın düzenlenmesi rasyonalite icabı olmak yanı sıra bir gerekliliktir. AB’den çekilme müzakereleri, AB’ne katılım müzakereleri paralelinde olacaktır. AB müzakere çerçeve belgeleri katılım müzakerelerinde temel ilkeleri belirlerken, Brexit müzakere ilkeleri çekilme müzakerelerini düzenleyecek kuralları belirleyecektir. Brexit sonrası Birlikten çekilmek isteyen herhangi bir üye devlet olursa, bu ilkeler hem AB, hem de çekilmek isteyen üye devlet için örnek oluşturacaktır. Uzlaşya istinat eden bu prosedür tek taraflı çıkma hakkı yanı sıra ikinci bir senaryo öngörmemektedir³⁶. AB’nin anlaşma yapılmasından imtina ederek AB’den çıkışı engellemesi, AB’den çıkmaya ilgili devletin tek taraflı iradesinin esas olması nedeniyle mümkün değildir.

AB anlaşmasının 50.maddesine göre iki yıllık bir süre içinde anlaşma yapılması mümkün olmadığı takdirde AB’den çıkış otomatik olarak gerçekleşecektir³⁷. Konseyin oybirliği ile alacağı kararla ve çıkmak isteyen devletin kabul etmesi ile bu sürenin uzatılması mümkündür. Diğer üye devletlerin anlaşmaya taraf olmamasına, bu nedenle onlar tarafından onay gereksiniminin olmamasına rağmen, konunun karmaşık karakteri nedeniyle böyle bir anlaşmanın yapılmasının çıkış bildirisinin yapılmasından itibaren iki yıldan fazla zaman alacağı varsayılmaktadır. AB anlaşmasının 50.madde, 3.fıkrasında öngörülen iki yıllık süre AB’den çıkışla ilgili bildirinin Avrupa Konseyi’ne yapılmasından itibaren işlemeye başlayacaktır. Bu süre İngiltere için referandum ertesinde alınan Parlamento kararının Avrupa Konseyi’ne iletilmesi ile işlemeye başlamıştır. AB Parlamentosu başkanı Tajani İngiltere’nin süreci durdurabileceğini, ancak bunun için tüm üye devletlerin onay vermesi gerektiğini ifade etmiştir³⁸.

³⁶ Waldemar Hummer, *Unschlüssige Austrittszenarien aus der EU und deren Konsequenzen*, bknz.: Kea Sophie Stieber, *Brexit und Grexit – Voraussetzungen eines Austritts*, Hanns-Seidel-Stiftung e.V. (Hrsg.), München 2015, s.15,16.

³⁷ Sunset Clause, Rudolf Streinz, bknz.: Rudolf Streinz, *EUV/AEUV*, 2.Aufl. 2012, Art.50 EUV, Rn.4.

³⁸ bknz.: www.kibrisgazetesi.com 31.03.2017.

AB anlaşmasının 50.madde, 4.fıkrasında müzakerelere esas olacak bağlayıcı yönlendirici düzenlemelerin Avrupa Konseyi tarafından belirlenmesi çalışmalarına çıkış bildirisini yapan devletin katılımı öngörülmemektedir. Yönlendirici siyasi organ olarak Avrupa Konseyi'nin yönlendirici esasları belirlemesi görevi gereğidir. AB anlaşmasının 50.madde, 2.fıkrası bu yönlendirici esasların içeriği konusunda ipucu vermemektedir. Farklı çıkış senaryoları olasılığı nedeniyle yönlendirici esasların asgari ölçüde de olsa soyut şekilde öngörülmesi zordur. Avrupa Konseyi bu yönlendirici esasları tür ve kapsamı itibarıyla serbest olarak belirler. Gerekli olan bu çerçevede söz konusu esasların çıkma iradesine uygun olarak belirlenmesi ve bu şekilde müzakerelerin demokratik meşruiyet zemininde cereyan etmesinin temin edilmesidir.

AB anlaşmasının 15.madde, 4.fıkrasına göre Avrupa Konseyi yönlendirici esasları konsensusla belirlerken, AB'den çıkış anlaşması Konsey'de 50.madde, 2.fıkra muvacehesinde nitelikli çoğunlukla karara bağlanmaktadır³⁹. Şekli olarak bu tablo, Konseyin müzakereleri münhasıran yönlendirici esaslara göre yürütmesi mümkün olması nedeniyle, AB üyesi devletlerin ancak yönlendirici esasların belirlenmesi üzerinden çıkış anlaşmasının yapılmasını engelleyebileceğini ortaya koymaktadır. Sunset Clause (2 yıllık müzakere sonunda otomatik çıkış) nedeniyle bu tutum ancak AB'den çıkışı bloke edememektedir. Anlaşmaya istinat eden çıkışın, anlaşmaya istinat etmeyen çıkışa nazaran tercih edilmesinin nedeni anlaşmanın hukuki belirsizlik potansiyelini gerek AB, gerekse çıkış hakkı kullanan devlet için ortadan kaldırılmasıdır. Çıkışın detayları söz konusu yönlendirici esaslar muvacehesinde Avrupa Konseyi ve AB'den çıkma iradesini ortaya koyan üye devlet arasında AB anlaşmasının 218.madde, 3.fıkrasına göre gerçekleştirilen müzakereler sonucu yapılan anlaşmada belirlenir. AB adına müzakereleri

---

³⁹ AB Konseyi Başkanı Donald Tusk'ın 31 Mart 2017'de liderlere sunduğu yol haritası 29 Nisan 2017'de Brüksel'de yapılan zirvede uzlaşılı ile kabul edilmiştir. Brexit müzakere ilkeleri belgesinde dikkat çeken hususlar olarak "iç pazarda malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımının birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğuna; a la carte yaklaşımın kabul edilemez olduğuna (İngiltere kişilerin serbest dolaşımını dışında üç özgürlüğün, özellikle mali hizmetlerin serbest dolaşımının devamını istiyor); her şey üzerinde mutabakat sağlanmadan hiçbir şey üzerinde anlaşmaya varılmış sayılmayacağına; Brexit müzakerelerinde AB'nin ortak bir pozisyon belirleyeceğine; çekilme anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile beraber, Birlik anlaşmalarının İngiltere'ye, İngiltere'nin deniz aşırı ülkeleri ile İngiltere'nin dış ilişkilerinden sorumlu olduğu ülkelerdeki uygulamalarına son verileceğine; gerektiği takdirde ve hukuka uygun olduğu ölçüde geçiş dönemi uygulamalarına gidilebileceğine, geçiş süreçlerinin açıkça tanımlanması gerektiğine, bu dönemin süresiz olmayacağına" vurgu yapıldığı görülmektedir; (bkz.: <http://soyledik.com/tr/analiz/4839/brexit-muzakere-ilkeleri-ve-iki-bas-muzakerci-meselesi-doc-dr-dilek-yigit.html>).

yürütmek üzere AB Parlamentosu tarafından Guy Verhofstadt, AB Komisyonu tarafından ise Komisyon Başkanı Juncker tarafından Michel Barnier görevlendirilmiştir (19.06.2017 tarihinde AB ve Büyük Britanya yetkilileri bir araya gelerek Brexit müzakerelerine başladılar). Yapılan anlaşma diğer üye devletlerin taraf olmadığı bilateral karakterli bir anlaşmadır. AB anlaşmasının 50.madde, 2.fıkrası yapılacak anlaşma AB'den çıkış yapan üye devletin AB ile gelecekteki ilişkilerinin çerçevesini belirleyecektir. Bununla beraber madde hükmü yapılacak anlaşmanın içeriği ile ilgili bir ipucu vermemektedir. AB'den çekilen İngiltere ile AB arasında gelecekteki ilişkinin mevcut modellerden hangisine istinat ettirilebileceği tartışma konusu oluşturmaktadır⁴⁰. Değişik çıkma senaryoları nedeniyle yapılacak anlaşmanın içeriği konusunda 50.madde hükmünde bir açıklık öngörülmemesi eleştiri nedeni oluşturmaktadır. AB anlaşmasının 49.madde, 2.fıkrasına göre yapılacak katılma anlaşmalarının içeriği de detaylı şekilde belirlenmemiştir. AB'den çıkış anlaşmasının, AB'den çıkışı her iki taraf bakımından çıkarlarını mümkün olduğu kadar koruyan ve güven altına alacak şekilde şekillendirmesi gerekmektedir. İlişkilerin karmaşıklığı nedeniyle bu kolay bir görev değildir. Başbakan Theresa May “anlaşma yapmamak kötü bir anlaşma yapmaktan daha iyidir” (no deal) ifadesiyle İngiltere'nin çekilme anlaşması akdedilmeden AB'den çekilebileceğini ima etmektedir. Böyle bir tercihin hem İngiltere hem de diğer AB üyeleri ve vatandaşları için kaos yaratacağı açıktır. İşçi partisi “no deal” tercihinin olabilecek en kötü tercih olarak nitelemekte ve anlaşma olmadan çekilmenin İngiltere ekonomisine ve ticaretine vereceği zarar yanı sıra AB hukuk düzeninde sadece üye devletlerin değil, üye devletlerin vatandaşlarının da hak ve yükümlülük sahibi olması nedeniyle AB'den çekilmenin hem İngiltere'de yaşayan 27 üye devlet vatandaşları, hem de 27 üye devlette yaşayan İngiltere vatandaşları bakımından önemli sorunlar yaratacağına işaret etmektedir. İngiltere ve AB arasında çekilme müzakerelerinin özellikle AB'nin İngiltere'den talep ettiği 60 milyar Avro'luk tazminat nedeniyle zora gireceği düşünülmektedir. Birlik bütçesine Almanya'dan sonra en fazla net ödeme yapan AB üyesi İngiltere'dir. İngiltere'nin AB'den çekildiği tarihten itibaren Brüksel'e ödemeye ilgili yükümlülüğünün sona ereceğinden hareket etmesine karşılık, Brüksel İngiltere'nin 2020'ye dek geçerli uzun vadeli AB bütçesini onaylamış olması nedeniyle İngiltere'nin mali yükümlülüklerinin 2020'ye kadar devam edeceğini, tartışılan rakamların bir ceza ya da AB'den çıkış vergisi olmadığını, belirli proje ve programların finanse edilmesi için alınan ortak

---

⁴⁰ söz konusu modellere ilişkin yorumlar için bkz.: <http://söyledik.com/tr/analiz/3994/brexit-icin-norvec-modeli-isvicre-modeli-ya-da-turkiye-modeli-mi-dr-dilek-yigit.html>

kararların gereği olduğunu, AB'nin Brexit bağlamında çıkarlarını korumak zorunda olduğunu savunmaktadır⁴¹. İngiltere hükümeti çekilme ile ilgili resmi hazırlıklarını 13.07.2017'de yayınlamıştır. Bu hazırlıkların içinde öncelikle 1972 tarihli Avrupa yasasının kaldırılması yer almaktadır. Bu yasa AB hukukunun İngiltere'de uygulanmasına izin vermektedir. Bu çerçevede doğal olarak AB hukukunun İngiltere'de Birlik hukuku olarak devam edemeyecektir. Koşullara göre AB'ne katılımı alışıla geldiği gibi, AB anlaşmasının 50.madde, 3.fıkrasının aksi bir düzenleme öngörmemesi nedeniyle geçiş düzenlemelerinin yapılması mümkündür⁴². Amaç, anlaşmanın tüm tarafları bakımından, dolayısı ile AB yurttaşları bakımından mümkün olan en kapsamlı şekilde hukuki güvenin temin edilmesidir. Çıkış anlaşmasının şekillendirilmesine ilişkin normatif opsiyonlar bu nedenle sınırsızdır.

Siyasi bakımdan AB ikilem içindedir. Bir taraftan AB İngiltere gibi önemli bir üye devletin AB'den çıkışından sonra da onun AB ile sıkı bağımlı belli alanlarda korumak istemektedir (bu durum sadece belli ölçüde iç pazara ilişkin ayrıcalıkların her iki taraf bakımından korunması ile sınırlı olmayıp, kişi, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının karşılıklı olarak korunmasını da kapsamaktadır. Söz konusu konular müzakere edilecek anlaşmanın en önemli bölümlerini oluşturacaktır), ancak diğer taraftan hoşgörülü olarak şekillendirilen bir çıkış anlaşmasının AB'den potansiyel çıkışları heveslendirmesinden endişe edilmektedir. Bu durum kısa yahut uzun vadede şimdiye dek geçerli Avrupa entegrasyon fikrinin sona ermesine yahut "à la carte" Avrupa'ya kapı açılmasına yol açabilir. Böyle bir gelişme doğal olarak AB'nin çıkarlarına uygun değildir. Bu durumu önlemek için yapılacak anlaşmada AB bakımından İngiltere'nin Avrupa iç pazarında sahip olduğu imkânlarını sınırlandırılmasından başka seçenek kalmamaktadır. İngiltere'nin büyüklüğü ve iç pazar bakımından taşıdığı önem muvacehesinde iyi bir pozisyona sahip olması, AB'nin iç pazar çerçevesinde İngiltere'ye getireceği sınırlamaların kapsamlı olamayacağı beklentisi yaratmaktadır. Bu şekilde müzakere edilen anlaşma Avrupa Parlamentosunun uygun bulması⁴³ koşulu ile çıkış iradesi olan devletin

⁴¹ bkz.: dishab@cumhuriyet.com.tr 30.03.2017

⁴² Rudolf Streinz, bkz.: Rudolf Streinz, *EUV/AEUV*, 2.Aufl. 2012, Art.50 EUV, Rn.8

⁴³ AB Parlamento Başkanı ile Avrupa Parlamentosunun 4 büyük siyasi grubunun başkanlarından oluşan Başkanlar Konferansının Brexit anlaşmasının onaylanması şartlarını içeren taslak üzerinde anlaşması ertesinde, taslak Avrupa Parlamentosu genel kurulunda onaylanmıştır. 5 Nisan 2017'de Avrupa Parlamentosu genel kurulunda belirlenen şartlara göre, İngiltere Birlikten tamamen ayrılana kadar İngiltere'nin 4 özgürlüğü devam edecektir. Kararda AB vatandaşlarına karşı adil davranılmasının önemine dikkat çekilerek, AB'de yaşayan İngiltere vatandaşları ile İngiltere'de yaşayan AB vatandaşları arasında karşılıklılık esasına göre hareket edilmesi ve ayrımcılık yapılmaması kabul edilmiştir. İngiltere'nin ayrılana kadar, AB'nin uzun vadeli bütçesindeki mali

katılımı olmaksızın Konseyin nitelikli çoğunlukla aldığı karara istinaden Konsey tarafından AB adına akdedilecektir. Parlamento bakımından AB üyeliğinden çıkma iradesine sahip üye devletin parlamenterlerinin oylamaya katılmayacağı konusunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle İngiliz parlamenterlerin oylamaya katılabileceği kabul edilmektedir. Bunun amaca uygunluğu ayrı bir tartışma konusudur. Nitelikli çoğunluk AB'nin çalışma usulleri hakkındaki anlaşmanın 238.madde, 3.fıkra, b-bendi esas alınarak belirlenecektir. Bu düzenleme münferit üye devletlerin çıkış anlaşmasının akdini aylar yahut yıllar süren müzakerelerle engelleme olanağı kaldırılmıştır. Bu düzenleme bir üye devletin Avrupa Konseyi tarafından yönlendirici esasların belirlenmesi çerçevesinde veto hakkını kullanmasını engellemektedir. AB'den çıkış anlaşmasının uluslararası anlaşma olarak AB'den çıkma iradesini kullanan üye devlet tarafından onaylanması gerekmektedir (diğer üye devletler tarafından değil). Bu sonuç AB anlaşmasının 50.maddesinden değil, genel hukuk kurallarından istihraç edilmektedir.

3 – AB'ne yeniden katılma hakkı (AB anl., md.50, fıkra 5)

AB anlaşmasının 50.maddesi, 5.fıkrası AB'den çıkmanın sonsuza dek sürmesi gerekmediğini öngörmektedir. AB'den çıkan üye devletin AB'ne yeniden üyelik başvurusu yapması mümkündür. AB anlaşmasının 50.madde, 5.fıkrası eski üye devletin bu çerçevede özel haklar talep edemeyeceğini öngörmektedir. Bunun anlamı AB anlaşmasının 49.maddesine göre alışılmış katılım prosedürünün cereyan etmesi gerekliliği ve AB'den çıkan devlet lehine bir katılma hakkından söz edilememesidir. AB'ne yeniden katılmak isteyen eski üye devlet yeni üyeliğinin eski üyeliği gibi şekillendirilmesini talep edemez.

---

taahhütleri de dahil olmak üzere mevcut tüm yükümlülüklerini yerine getirmesi istenen kararda, iç pazarda 4 özgürlüğün (malların, kişilerin, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı) birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğuna, seç beğen yaklaşımının kabul edilemez (İngiltere kişilerin serbest dolaşımı dışında özgürlüklerin devamını istemektedir) olduğuna, AB Adalet Divanı'nın yargı yetkisinin ve İngiltere'nin genel bütçeye katkı ve AB'nin ortak ticaret politikasına uymaya devam etmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır; kararda aynı paralelde İngiltere'nin AB'den ayrılmadan önce üçüncü ülkelerle ticaret anlaşmalarına ilişkin görüşmelere başlamasının AB hukukuna aykırı olacağı belirtilirken, Londra'nın diğer politika alanlarını içeren AB müktesebatına ilişkin müzakerelerde "samimi bir işbirliği" yapmasının beklendiği kaydedilmiştir; Brexit anlaşmasının İngiltere'nin çevre, iklim değişikliği, vergi kaçırma, adil rekabet, ticaret ve sosyal politika alanlarında AB standartlarına uyması gerektiğine yönelik maddeler de içermesi gerektiğine dikkat çekilmiştir; AB ve İngiltere arasındaki ilişkiler temelinde muhtemel geçiş süreci anlaşmaları için görüşmelere başlanabileceği, ancak bunun çekilme anlaşmasında önemli ilerleme kaydedilmesi durumunda mümkün olabileceği ve geçiş dönemi uygulamasının 3 yıldan fazla süremeyeceği ifade edilmiştir.

4 – AB’den çıkışın sonuçları

AB çıkış anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte, diğer bir ifade ile AB anlaşmasının 50.madde, 3.fikrasında öngörülen sürenin yahut uzatılan sürenin dolması ile birlikte AB anlaşmasının ve AB’nin çalışma usulleri hakkındaki anlaşmanın AB’den çıkış yapan devlete uygulanması son bulur. Bu hukuki sonuç AB anlaşmasının 50.madde, 3.fikrasında açıkça, ancak sadece deklare edici şekilde yer almaktadır. Çıkış anlaşmasının yürürlüğe girdiği bu tarihten itibaren AB üyeliği sona erecektir; dolayısıyla anlaşmalarla ve ikincil hukukla bağlılık sona erecektir. AB direktiflerini iç hukukta düzenleyen ulusal düzenlemeler olağan ulusal hukuk düzenlemeleri olarak varlığını koruyacaktır. Çıkış hakkı kullanan AB üyesi devletin vatandaşları bu ulusal düzenlemelere istinaden ancak diğer üye devletlere karşı hak iddia edemeyecektir. Çıkış hakkını kullanan üye devletin parlamentosu şimdiye dek geçerli durumdan farklı olarak AB hukukunu iç hukukta düzenleyen ulusal hukuku değiştirebilir veya iptal edebilir. Bunun ötesinde ulusal parlamento mevcut AB tüzüklerini ulusal hukukta düzenleyebilir. Geçiş dönemi için bu yol rasyonel gözükmektedir. Ulusal hukukun artık AB hukukuna uygun yorumu mükellefiyeti ortadan kalkacaktır. Ulusal mahkemelerin AB’nin çalışma usulleri hakkındaki sözleşmenin 267.maddesine göre AB Adalet Divanı nezdinde önkarar başvuru mükellefiyeti ve önkarar başvuru hakkı sona erecektir. İç pazara ilişkin münferit AB hukuku düzenlemelerinin AB’den çıkan devlete uygulanıp uygulanmayacağı veya ne ölçüde uygulanacağı çıkış anlaşmasının somut içeriğine göre cevaplandırılacaktır. Bu durum doğal olarak AB’den çıkışın anlaşma ile değil, 50.maddede öngörülen sürenin geçmesi ile gerçekleşmesi halinde bir anlaşma yapılmamış olması nedeniyle mümkün değildir. AB üyesi olmayan devletlere AB düzenlemeleri uygulanamayacağı gibi, AB düzenlemeleri ex üye devlete de uygulanamaz.

Brexit müzakerelerinin Mayıs’ta başlamasını ve Mart 2019’da Britanya’nın resmen AB’den ayrılmasını öngören takvimin işlemesi kimi önemli engellere takılmıştır. İngiltere Başbakanı Theresa May zorlu Brexit müzakereleri öncesinde hükümetin meşruiyetini arttırmak, dolayısıyla Londra’nın müzakere masasında elini güçlendirmek için erken seçim çağrısı yapmıştır. Olağan seçim takvimine göre Mayıs 2020’de gerçekleştirilecek seçim, muhalefetin desteği ve onayı ile 8 Haziran 2017’e çekilmiştir. Theresa May’ın partisi Muhafazakârların genel seçimleri az bir farkla kazanması AB nezdinde seçim sonuçlarının müzakereleri geciktirmeye ve belirsizliklere yol açması nedeniyle kaygı uyandırmıştır [(İngiltere Başbakanı ve Muhafazakâr Parti Başkanı Theresa May erken genel seçim için prova olarak görülen 4 Mayıs

2017’de yapılan yerel seçimlerden desteğini arttırarak çıkmıştır (06.05.2017 tarihli basın). İngiltere, Galler ve İskoçya bölgelerindeki seçmenlerin 5 bin belediye meclis üyesiyle, Manchester, Liverpool ve Cambridge’in bulunduğu sekiz büyük kentin belediye başkanını seçmek için oy kullandığı söz konusu yerel ara seçimlerde Muhafazakâr Parti büyük kazanım elde etmiştir]. Erken seçim sonuçlarının Muhafazakârlar seçimi az bir farkla kazanmış olsalar da, Brexit kararında dönüşü sağlama gibi bir etkisi olmayacaktır (böyle bir ihtimal AB’den ayrılmayı istemeyen Liberal Parti seçimi kazansa idi söz konusu olabilirdi). Brexit müzakere masasına her hâlükârda AB karşısında Britanya’nın Muhafazakâr Hükümeti oturacaktır. Bunun anlamı da “hard Brexit” ihtimalinin, ana muhalefet partisi olan İşçi Partisi tarafından savunulan “soft Brexit” ihtimaline nazaran daha yüksek olmasıdır. Muhafazakârlar Brexit sonrası İngiltere-AB ilişkilerini AB-herhangi bir üçüncü devlet ilişkisine indirgemek niyetinde görünürken, İşçi Partisi seçim bildirgesinde İngiltere’nin Birliğe üye olmasa bile Birliğin ortağı olacağı mesajını vermiştir.

IV – Değerlendirme

AB federal bir devlet değildir ve federal devlet olmak da istememektedir. AB’nin uzun vadede federal devlete yönelik bir değişim geçirmesi, aktüel çok sayıdaki kriz nedeniyle mümkün görülmemektedir⁴⁴. Üye devletlerin anlaşmaların efendisi kaldığı bir devletler konfederasyonundan hukuken ayrılmak mümkündür. Anayasa Konvansiyonu Anayasa Sözleşme tasarısında çıkma hakkının şekillendirilmesi bağlamında özensiz bir formülasyon kullanmıştır. Anayasa Sözleşme tasarısında yer alan koşulsuz, tek taraflı çıkış düzenlemesi AB gibi karmaşık bir entegrasyon örgütü için Lizbon Sözleşmesi tarafından üstlenilmiştir. Tek taraflı çıkış hakkı literatürde de hakim görüş tarafından eleştirilmiş, dogmatik olarak bu düzenlemenin bir devletler birliği niteliği olan AB’nin geriye gidişi olarak bir uluslararası örgüte dönüşümüne yol açacağı ifade edilmiştir⁴⁵. Lizbon anlaşmasında süreye bağlı olarak kabul edilen çıkış hakkı, bir kez daha AB’nin uluslararası karakterini koruduğunu teyit etmiştir.

Yönlendirme esaslarının tespiti ve yapılacak anlaşmanın içeriği ile ilgili olarak AB’den çıkış prosedürü bakımından da eksikler bulunmaktadır. Bunun dışında AB’den çıkış prosedürü öncesinde mevcut üyeliğin devamını temin için

⁴⁴ Alexander Thiele, *Verlustdemokratie - Die drei Verlustebenen der Demokratie*, 1.Auflage 2016, s.16 vd.

⁴⁵ Claus Dieter Classen, Zur offenen Finalität der europäischen Integration, bknz.: Armin Hatje/Peter Christian Müller-Graff (Hrsg.), *Europäisches Organisations- und Verfassungsrecht* (EnzEur Bd.1), 1.Auflage 2014, §37, Rn.136).

her iki taraf bakımından bir ön prosedürün işletilmesi mükellefiyetinin normatif olarak öngörülmemesi önemli bir eleştiri nedenidir. AB'den çıkış hakkı paralelinde prosedürel olarak Birliğin üye devlet sayısının mevcut haliyle korunması ve entegrasyonun yeniden canlandırılması beklentileri karşılanmamaktadır. Bu tablo, ancak İngiltere'nin AB'den ayrılması ile mevcut Avrupa entegrasyonunun sonuna geldiği anlamını taşımamaktadır. Brexit tartışmaları paralelinde AB'nin reform çalışmaları da başlamıştır. AB'nin reform çalışmaları devlet ve hükümet başkanlarının 16.09.2016 AB dönem başkanı Slovakya'nın daveti ile başkent Bratislava'da başlamıştır. Bu sürece resmi bir statü tanınmamakla birlikte süreç Bratislava-prosesi adı ile sürdürülmektedir. Bu çerçevede her şeyden önce AB'den çıkma anlaşmasının ex üye devlet ve AB arasındaki ilişkileri diğer üyeler için AB'den ayrılmayı cazip kılmayan makul bir içerikle düzenlemesini gerektirmektedir [Büyük Britanya'nın AB'den çıkma iradesini ortaya koyması AB'de farklı entegrasyon modellerinin tartışılmasına yol açmıştır. Farklı entegrasyon yahut "esnek birlik" önerenlerin çıkarları ve beklentileri oldukça heterojen ve belli bir entegrasyon yaklaşımından uzak gözükmektedir⁴⁶. AB'de yapılacak reformun AB'den çıkma ile başlayan süreci uzun vadede entegrasyonun yeniden canlanması için bir şansa dönüştürmesi mümkündür. Böyle bir durum şüphesiz İngiltere'nin bir süre sonra AB'ne yeniden katılmak için karar vermesi halinde söz konusu olabilir.

---

⁴⁶ bkz.: Barbara Lippert, Differenzierte Integration in der EU im Spiegel von Austritt–Beitritt-Assoziierung, *Integration* 40.Jahrgang 2017, 2/17 s.101 vd.

Kısaltmalar

AEUV	Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union
Aufl.	Auflage (bası)
AVR	Archiv des Völkerrechts
EnzEur	Enzyklopädie Europarecht
EUV	Vertrag über die Europäische Union
EuZW	Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
JZ	Juristenzeitung
Rn.	Randnummer
VVDStRL	Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer
ZEuS	Zeitschrift für Europarechtliche Studien
ZSE	Die Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften

Kaynakça

Alexander Thiele	Verlustdemokratie - Die drei Verlustebenen der Demokratie, 1.Auflage 2016
Alexander Thiele	(K)eine Herzenangelegenheit? EuZW 2011
Alexander Thiele	Europarecht, 13.Aufl. 2016
Alexander Thiele	Verlustdemokratie - Die drei Verlustebenen der Demokratie, 1.Auflage 2016
Andreas Voßkuhle	“Integration durch Recht” – Der Beitrag des Bundesverfassungsgerichts, JZ 2016
Andrew Marr	A History of Modern Britain, 2007
Armin Hatje/	Europäisches Organisations- und Verfassungsrecht, (EnzEur <i>Peter Christian Müller-Graff</i> Bd.1), 1.Auflage 2014
Arved Waltemathe	Austritt aus der EU – sind die Mitgliedstaaten noch souverän?, 2000
Barbara Lippert	Differenzierte Integration in der EU im Spiegel von Austritt–Beitritt-Assozierung, Integration 40.Jahrgang 2017
Christian Calliess/	EUV/AEUV, 4.Aufl. 2011. <i>Mattias Ruffert</i>
Christine Kaddous	Zusammenarbeit zwischen der EU und Schweiz,
Claus Dieter Classen	Zur offenen Finalität der europäischen Integration, Europäisches Organisations- und Verfassungsrecht (EnzEur Bd.1), 1.Auflage 2014

Daniel Thym	Zustand und Zukunft der Europarechtswissenschaft in Deutschland, EuR 2015
Frank Schorkopf	Bonner Kommentar, Art.23
Georg Erler	Das Grundgesetz und die Öffentliche Gewalt internationaler Staatengemeinschaften, VVDStR§ 18 (1960)
Gerhard.Brunn	Die Europäische Einigung, 2002, ISBN: 9783150170380
Gert Meier	Die Beendigung der Mitgliedschaft in der Europäischen Gemeinschaft, NJW 1974
Guido Thiemeyer	Europäische Integration, 2015
Hartmut Marholdt	vom Brexit-votum zum Bratislava-Prozess, die EU-27 suchtnach Reformansätzen, Integration, 40.Jahrgang, 1/17
Heinhard Steiger	Staatlichkeit und Überstaatlichkeit, NJW 1974
Juli Zeh	Recht auf Austritt? ZEuS 2004
Kea Sophie Stieber	Brexit und Grexit – Voraussetzungen eines Austritts, Hans-Seidel-Stiftung e.V. (Hrsg.), München 2015
Matthias Pechstein	Mitgliedschaftsordnung der EU, Das Solidaritätsprinzip in der
<i>Peter Gussone</i>	Europäischen Union und seine Grenzen, 2000
Peter Brandt	Verfassung und Krise, Band 16, 2015
Peter Wende	Das Britische Empire: Geschichte eines Weltreichs, 2.Aufl. 2009
Rudolf Streinz	EUV/AEUV, 2.Aufl. 2012, Art.50 EUV
Stéphane Beemelmans	Wege aus der europäischen Krise: den Stier bei den Hörnern packen, ZSE 13, 2015
Thomas Bruha/	Recht auf Austritt aus der Europäischen Union, AVR 42 (2004) <i>Carsten Nowak</i>
Thomas Oppermann/	Europarecht, 6.Aufl. 2014 <i>Claus Dieter Classen/ Martin Nettesheim</i>
Udi Di Fabio	Zur Lage der Europäischen Integration, ZSE 13 (2015)
Waldemar Hummer	Unschlüssige Austrittszenarien aus der EU und deren Konsequenzen, Hann-Seidel-Stiftung e.V. München 2015
Vaughne Miller	The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum, Briefing Paper No. 7253, 13 July 2015